

УДК 340.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.23>

ІНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА ЯК ГАРАНТ ЗАХИСТУ ЦИФРОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Роговенко О.В.,

доктор юридичних наук,

професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету

ORCID: 0000-0003-2887-9339

Лозін А.О.,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

зі спеціальності 081 «Право»

Сумського національного аграрного університету

Роговенко О.В., Лозін А.О. Інститут омбудсмена як гарант захисту цифрових прав людини в Україні: сучасні виклики та зарубіжний досвід.

У статті досліджено інституційні механізми захисту цифрових прав людини в Україні. Автори зазначають, що в умовах стрімкої діджиталізації суспільних відносин виникає необхідність забезпечення нового покоління прав – цифрових. Серед інституційних гарантій особлива роль відводиться інституту омбудсмена. Метою дослідження є комплексний аналіз ролі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту цифрових прав, порівняння його повноважень із зарубіжним досвідом та обґрунтування шляхів посилення цього механізму в Україні.

У роботі проведено аналіз філософського, нормативно-правового та доктринального підґрунтя цифрових прав, розглянуто їхню еволюцію в міжнародних документах (зокрема, Загальна декларація прав людини, GDPR) та національному законодавстві України. На підставі порівняльного аналізу виділено різні моделі цифрових омбудсменів у зарубіжних країнах (Франція, Канада, ЄС, Іспанія), що демонструють спектр підходів – від незалежних регуляторів до консультативних органів.

У висновках статті доведено, що, попри ключову роль чинного Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, його функціональний та нормативний інструментарій потребує оновлення. Його діяльність охоплює моніторинг порушень, реагування на скарги, просвітницьку роботу та взаємодію з державними органами. Проте, у зв'язку з розширенням цифрового простору та появою нових викликів – таких як алгоритмічна дискримінація, кіберзагрози, непрозорість модерації контенту – постає потреба в оновленні функціонального та нормативного інструментарію омбудсмена. Обґрунтовано необхідність адаптації української правозахисної системи до сучасних викликів шляхом створення спеціалізованої інституції або розширення повноважень існуючого омбудсмена у сфері цифрових прав. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення політики захисту прав громадян у цифровому середовищі та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

Ключові слова: цифрові права, омбудсмен, захист прав людини, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, персональні дані, інституційні механізми, цифровий омбудсмен, порівняльний аналіз, інформаційне суспільство.

Rohovenko O.V., Lozin A.O. The ombudsman institution as a guarantor of digital human rights protection in Ukraine: contemporary challenges and international experience.

The article explores institutional mechanisms for the protection of digital human rights in Ukraine. The authors emphasize that in the context of rapid digitalization of social relations, there is a growing need to ensure a new generation of rights – digital rights. Among institutional safeguards, particular attention is given to the role of the Ombudsman. The aim of the study is to provide a comprehensive analysis of the role of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights in the field of digital rights protection, to compare its powers with international practices, and to substantiate ways to strengthen this mechanism in Ukraine.

The paper analyzes the philosophical, legal, and doctrinal foundations of digital rights, tracing their evolution in international instruments (such as the Universal Declaration of Human Rights and the GDPR) and in Ukrainian national legislation. Based on comparative analysis, the study identifies various models of digital ombudsmen in foreign countries (France, Canada, the EU, Spain), which illustrate a range of approaches – from independent regulators to advisory bodies.

The article concludes that, despite the central role of the current Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, its functional and legal toolkit requires modernization. The Commissioner's activities include monitoring violations, responding to complaints, conducting public awareness campaigns, and cooperating with state institutions. However, due to the expansion of the digital space and the emergence of new challenges – such as algorithmic discrimination, cybersecurity threats, and opaque content moderation – there is a pressing need to update the Commissioner's mandate and instruments. The authors justify the need to adapt Ukraine's human rights protection system to contemporary challenges by establishing a specialized institution or expanding the powers of the existing ombudsman in the field of digital rights. The findings of the study may be used to improve policies for protecting citizens' rights in the digital environment and to harmonize national legislation with international standards.

Key words: digital rights, ombudsman, human rights protection, Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights, personal data, institutional mechanisms, digital ombudsman, comparative analysis, information society.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій призвів до формування нового покоління прав людини – цифрових прав, які охоплюють право на доступ до інтернету, захист персональних даних, цифрову ідентичність, свободу вираження поглядів в онлайн-просторі тощо. В умовах цифровізації суспільних відносин особливої актуальності набуває питання інституційних гарантій захисту цих прав, серед яких важливе місце посідає інститут омбудсмена.

Метою статті є комплексний аналіз ролі та повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту цифрових прав, здійснення порівняльного аналізу зарубіжного досвіду інституціоналізації цифрового омбудсмена, а також обґрунтування шляхів посилення інституційних механізмів захисту цифрових прав в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Проблема захисту цифрових прав людини та роль інституту омбудсмена в цьому процесі набула значного наукового інтересу як на міжнародному, так і на національному рівнях. Фундаментальні аспекти становлення цифрових прав досліджувалися у працях іноземних науковців, зокрема Л. Флоріді, який концептуалізував їх як права в межах «інфосфери», що є морально значущим простором. Документи та публікації міжнародних організацій, як-от ООН, Європейська Комісія, а також роботи Х. Буссіка, заклали нормативні основи та філософське підґрунтя для розуміння цифрових прав як невід'ємної складової прав людини.

Водночас, в українській науковій доктрині питання інституціонального забезпечення захисту цифрових прав активно розробляється. Х. Дідух та К. Тверезовська здійснили важливі систематизації та класифікації цифрових прав, що свідчить про формування концептуального поля. Особливої уваги заслуговують праці М. Вавринчук та О. Пунди, які обґрунтовують необхідність створення в Україні окремого інституту уповноваженого із захисту «цифрових» прав.

Попри значний доробок, комплексна оцінка ефективності діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у сфері захисту цифрових прав, а також системний порівняльний аналіз зарубіжних моделей цифрових омбудсменів (Франція, Канада, ЄС, Іспанія) з метою вироблення практичних рекомендацій для України, залишається недостатньо вивченою. Ця стаття покликана заповнити цю прогалину шляхом узагальнення наявних підходів та обґрунтування напрямів удосконалення української правозахисної системи.

Виклад основного матеріалу. Діяльність омбудсмена у сфері захисту цифрових прав базується на фундаментальних міжнародних документах. Загальна декларація прав людини (1948) закріплює право на свободу думки та її вираження, що в сучасних умовах поширюється і на цифрове середовище [1]. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) гарантує право на приватність, що є основою для захисту персональних даних у цифровому просторі [2].

Європейська конвенція з прав людини у статті 8 закріплює право на повагу до приватного життя, що інтерпретується Європейським судом з прав людини як таке, що включає захист персональних даних [3]. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/HRC/32/L.20 (2016) визнає права людини в інтернеті як невід'ємну частину загальних прав людини [4]. Європейський Союз активно формує правову рамку цифрових прав через такі акти, як Загальний регламент про захист даних (GDPR) [5], який встановлює високі стандарти захисту персональних даних, права на доступ, виправлення, обмеження обробки та «право на забуття». Цей документ став еталоном для багатьох країн, включаючи Україну, у формуванні національного законодавства.

В Україні правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини визначено Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Згідно зі статтею 13 цього Закону, омбудсмен має право звертатися до суду в інтересах осіб, права яких порушено, що поширюється і на цифрові права [6].

Конституція України у статті 32 гарантує недоторканність особистого життя, що включає захист персональних даних [7]. Закон України «Про захист персональних даних» встановлює правові засади захисту персональних даних [8].

Діяльність омбудсмена у сфері цифрових прав ґрунтується на міжнародних та національних актах, які гарантують свободу вираження думок, право на приватність і захист персональних даних у цифровому середовищі. Ці документи формують правову основу для втручання омбудсмена в разі порушення цифрових прав громадян.

Виходячи з цього, постає необхідність концептуального визначення цифрових прав як сучасної форми реалізації базових прав людини в умовах інформаційного суспільства.

У сучасному інформаційному суспільстві цифрові права набувають статусу невід'ємної складової загальної системи прав людини. Ще у 2012 році Рада ООН з прав людини закріпила фундаментальний принцип: права людини однаково застосовуються як в онлайн-, так і в офлайн-просторі; цифрові права є правами людини. Згідно з офіційною позицією, «кожна особа має право вільно отримувати, використовувати, створювати та поширювати інформацію, користуватися свободою вираження поглядів, доступу до інформації та комунікації — за умови, що це не порушує права інших. Так само кожен має право доступу, використання, створення, обміну та публікації інформації через цифрові медіа, блоги, вебсайти тощо — знову ж таки, за умови поваги до прав інших осіб» [9, с. 2].

Філософський підхід до осмислення цифрових прав пропонує Л. Флоріді, який визначає їх як права, що виникають у межах інфосфери – не просто пасивного середовища, а морально значущого простору, у якому інформаційні сутності (особистості) можуть зазнавати шкоди або отримувати благо. Як зазначає автор, «поважати інформаційні сутності означає визнавати їхню моральну цінність у межах інфосфери» [10, с. 122]. Такий підхід дозволяє розглядати цифрові права не лише як юридичні гарантії, а як етичну основу взаємодії в цифровому середовищі.

Європейська декларація про цифрові права та принципи (2022) також формулює комплексне бачення цифрових прав, наголошуючи, що цифрові технології повинні захищати права людей, підтримувати демократію та забезпечувати відповідальну діяльність усіх цифрових гравців. Згідно з документом, кожен має право на доступ до інтернету, цифрових навичок, державних онлайн-послуг та справедливих умов праці; громадяни повинні бути захищені від незаконного контенту, мати контроль над власними даними та брати участь у демократичних процесах; цифрове середовище має бути безпечним, а пристрої – підтримувати сталий розвиток і зелений перехід [11].

У процесі формування концептуального поля цифрових прав важливу роль відіграють національні доктринальні напрацювання. Так, Х. Дідух виокремлює низку ключових цифрових прав, серед яких: свобода вираження поглядів, право на анонімність, право на забуття, право на справедливую конкурентність і рівний доступ, а також право на прозорість модерації контенту [12, с. 59]. Ці положення відображають трансформацію класичних прав людини в умовах цифрового середовища, де особистість взаємодіє з алгоритмами, платформами та інформаційними потоками.

У свою чергу, К. Тверезовська пропонує ширший підхід до класифікації цифрових прав, включаючи доступ до Інтернету, право на вираження поглядів онлайн, право на приватність і захист персональних даних, право на свободу та особисту безпеку онлайн, право на мирні зібрання, асоціації та/або використання електронних інструментів демократії, а також право на цифрове самовизначення або право на забуття [13, с. 472]. Така систематизація дозволяє розглядати цифрові права не лише як техніко-правову категорію, а як інструмент реалізації демократичних свобод у цифровому суспільстві.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений) відіграє ключову роль у забезпеченні реалізації та захисту цифрових прав громадян. Він здійснює моніторинг дотримання прав людини в цифровому середовищі, реагує на порушення, пов'язані з неправомірною обробкою персональних даних, обмеженням свободи вираження поглядів онлайн, цифровою дискримінацією тощо. Омбудсмен також взаємодіє з державними органами, громадськими організаціями та міжнародними інституціями з метою вдосконалення політики у сфері цифрових прав.

Таким чином, можемо констатувати, що Уповноважений виконує захисну функцію, що полягає у розгляді скарг громадян щодо порушення їхніх цифрових прав з боку органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Згідно зі статтею 11 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», омбудсмен має право проводити перевірки діяльності органів виконавчої влади щодо дотримання цифрових прав громадян [6]. Моніторингова функція включає систематичний аналіз стану дотримання цифрових прав в Україні. Щорічні доповіді омбудсмена містять окремі розділи, присвячені порушенням у цифровій сфері, зокрема інформаційним правам [14]. Просвітницька функція реалізується через інформування громадян про їхні цифрові права та способи їх захисту, що сприяє підвищенню цифрової грамотності населення.

В умовах повномасштабного вторгнення та гібридної війни, яка включає кібервійну та боротьбу за інформаційний простір, роль омбудсмена у сфері захисту цифрових прав набуває особливого значення. З'являються нові виклики, які вимагають швидкої та ефективної реакції:

- зростання кількості кібератак на державні реєстри, комунікаційні мережі та бази даних створює загрозу не лише для національної безпеки, а й для персональних даних громадян. Омбудсмен має посилювати співпрацю з кіберполіцією та іншими правоохоронними органами для оперативного реагування на такі порушення;

- в умовах інформаційної війни цифрова свобода слова часто використовується для поширення фейків та пропаганди. Захист прав громадян на доступ до правдивої інформації та боротьба з російською дезінформацією стають ключовими завданнями, що вимагають розробки нових механізмів;

- значна кількість українців вимушено покинула свої домівки, що створює ризики для захисту їхніх персональних даних, зокрема при перетині кордону, оформленні документів та отриманні соціальних послуг. Омбудсмен має контролювати, як державні та міжнародні організації обробляють ці дані;

- обмеження доступу до інтернету в зонах бойових дій порушує право громадян на зв'язок, інформацію та доступ до електронних послуг. Омбудсмен має здійснювати моніторинг ситуації та виступати на захист права громадян на доступ до цифрових благ навіть у найскладніших умовах.

Ці виклики підкреслюють необхідність не лише розширення повноважень, а й створення спеціалізованої структури, яка б володіла достатньою експертизою та ресурсами для реагування на виклики війни. У цьому контексті цікавий досвід зарубіжних держав. Порівняльний аналіз міжнародних моделей цифрових омбудсменів демонструє різноманіття підходів до правового статусу, повноважень та сфер діяльності.

Так, у Франції функції цифрового омбудсмена виконує CNIL (Національна комісія з інформатики та свобод), яка є незалежним регулятором, уповноваженим здійснювати аудит цифрових платформ, розглядати скарги громадян та контролювати дотримання норм GDPR [15]. У Канаді роль омбудсмена виконує Комісар з питань конфіденційності, який діє на федеральному рівні та зосереджується на захисті персональних даних і цифрової безпеки в державному секторі [16]. У Європейському Союзі функції цифрового омбудсмена реалізує European Data Protection Supervisor, що здійснює нагляд за дотриманням цифрових прав у межах інституцій ЄС [17]. Водночас Іспанія пропонує консультативну модель, де цифрові права регулюються через Хартію цифрових прав та дорадчі органи при уряді, що мають обмежений вплив на практичне забезпечення прав [18,19].

На основі проаналізованого матеріалу доцільно представити порівняльну таблицю, яка ілюструє ключові параметри моделей цифрових омбудсменів у різних країнах:

Таблиця 1

Порівняльна таблиця моделей цифрових омбудсменів

Країна/ Інституція	Правовий статус	Основні повноваження	Сфери діяльності	Ключові виклики
Франція (CNIL)	Незалежний регулятор	Контроль за дотриманням GDPR, розгляд скарг, аудит цифрових платформ	Персональні дані, цифрова безпека, доступ до інформації	Велика кількість звернень, складність регулювання платформ
Канада (Privacy Commissioner)	Федеральний омбудсмен	Розслідування порушень, консультації, звіти до парламенту	Приватність, цифрові послуги, державні бази даних	Обмежені ресурси, складність міжурядової координації
Іспанія (Digital Rights Charter)	Консультативна рада при уряді	Розробка політик, рекомендації щодо цифрових прав	Штучний інтелект, приватність, цифрова етика	Невизначеність правового статусу, обмежені санкційні механізми
ЄС (European Data Protection Supervisor)	Інституція ЄС	Нагляд за дотриманням цифрових прав в інституціях ЄС	Персональні дані, цифрова етика, штучний інтелект	Баланс між наглядом і політичною нейтральністю

Західні моделі демонструють різні підходи – від консультативних рад до незалежних регуляторів із широкими повноваженнями. Водночас можна виокремити спільні виклики, з якими стикаються ці інституції: кібербезпека, захист персональних даних, регулювання цифрових платформ, цифрова грамотність населення.

На цьому тлі Україна, попри наявність Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, ще не має окремої спеціалізованої моделі цифрового омбудсмена. Пропозиції науковців щодо створення окремої посади або розширення повноважень чинного омбудсмена у сфері цифрових прав є надзвичайно актуальними. Зокрема, М. Вавринчук та О. Пунда, з метою удосконалення діяльності всієї системи омбудсменів в Україні, пропонують здійснити організаційно-управлінську уніфікацію та адміністративне перепідпорядкування омбудсменів з урахуванням тенденцій до децентралізації управління, а також окремо створити інститут Уповноваженого із захисту «цифрових» прав [3, с. 18].

Такі ініціативи відповідають сучасним викликам, пов'язаним із кібербезпекою, цифровою грамотністю, доступом до електронних послуг, прозорістю алгоритмів та захистом персональних даних. Вони також узгоджуються з міжнародними тенденціями щодо інституціоналізації цифрових прав як окремого напрямку правозахисної діяльності.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна констатувати, що цифрові права є невід'ємною складовою сучасної системи прав людини, яка трансформується під впливом глобальної цифровізації. Вони охоплюють широкий спектр правових гарантій – від свободи вираження поглядів онлайн до права на приватність, захист персональних даних, цифрове самовизначення та доступ до електронних послуг. Ці права потребують не лише нормативного закріплення, а й ефективного інституційного захисту.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини виконує ключову роль у забезпеченні дотримання цифрових прав громадян. Його діяльність охоплює моніторинг порушень, реагування на скарги, просвітницьку роботу та взаємодію з державними органами. Проте, у зв'язку з розширенням цифрового простору та появою нових викликів – таких як алгоритмічна дискримінація, кіберзагрози, непрозорість модерації контенту – постає потреба в оновленні функціонального та нормативного інструментарію омбудсмена.

Порівняльний аналіз зарубіжних моделей цифрових омбудсменів (Франція, Канада, ЄС, Іспанія) свідчить про різноманіття підходів – від незалежних регуляторів до консультативних рад. Водночас усі моделі мають спільну мету: забезпечення цифрових прав як частини демократичних свобод. Україна, попри наявність загального омбудсмена, ще не має спеціалізованої інституції, яка б опікувалася виключно цифровими правами.

У цьому контексті заслуговують на увагу пропозиції українських науковців щодо створення окремого інституту Уповноваженого із захисту цифрових прав або розширення повноважень чинного омбудсмена. Такий крок дозволив би адаптувати українську правозахисну систему до сучасних викликів, забезпечити ефективний захист прав громадян у цифровому середовищі та гармонізувати національну політику з міжнародними стандартами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. UN General Assembly Resolution A/HRC/32/L.20 «The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet», 2016. URL: file:///D:/%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%87%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/A_HRC_32_L.20-EN.pdf.
5. Загальний регламент про захист даних (GDPR). URL: <https://gdpr-text.com/uk>.
6. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.
7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.
9. Bussiek H. Digital Rights Are Human Rights. Friedrich-Ebert-Stiftung, Africa Media, 2022. URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/africa-media/19082-20220414.pdf>.
10. Floridi, L. The Onlife Manifesto – Being Human in a Hyperconnected Era. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-04093-6>.

11. European Commission. Declaration on Digital Rights and Principles for the Digital Decade, 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-declaration-digital-rights-and-principles>.
12. Дідух Х.В. Цифрові права: український та європейський досвід. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 85: частина 1. С. 59–65. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.7>.
13. Тверезовська К.С. Поняття, види та значення цифрових прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №6. С. 472–476. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-6/119>.
14. Щорічні та спеціальні доповіді Уповноваженого Верховної ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/shchorichni-ta-specialni-dopovidi>.
15. Commission Nationale de l'Informatique et des Libertés (CNIL). URL: <https://www.cnil.fr/fr>.
16. Office of the Privacy Commissioner of Canada. URL: <https://www.priv.gc.ca/en>.
17. European Data Protection Supervisor. URL: https://www.edps.europa.eu/_en.
18. Charter of Digital Rights (Spain). URL: <https://portal.mineco.gob.es/.../Charter%20of%20Digital%20Rights.pdf>,
19. Digital Rights Charter Reform Initiative. URL: <https://digitalforeurope.eu/digital-rights-charter-the-preamble-to-reform-of-the-spanish-constitution?lang=en>.